

İslam İmar Hukukunun Kaynakları ve Bu Alanda Geçmişten Günümüze Yapılan Çalışmalar*

Hasan KESKİN

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Phd Student, Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences
Isparta/TÜRKİYE
hasankeskin45@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-8874-3890

Adnan KOŞUM

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim
Dalı

Prof. Dr., Süleyman Demirel University Faculty of Theology Department of Islamic Law
Isparta/TÜRKİYE
adnankosum@sdu.edu.tr | orcid.org/0000-0001-5205-2388

Özet

Bu çalışmada İslam hukukunun önemli alanlarından birisi olan “İmar Hukuku” ile ilgili temel kaynak ve çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bu anlamda konuya ilk olarak “imar” kavramının lügat ve terim anlamları üzerinde durularak başlanmıştır. Burada Kur’ân’ı Kerîm’de söz konusu kavramın sıklıkla vurgulandığı ifade edilmiş ve bunun İslam’ın yeryüzünün imarına vermiş olduğu değer en önemli göstergesi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Kur’an’daki bu vurgunun Müslümanların yeryüzünün imarını ibadet gibi telakki etmelerinde önemli bir etken olduğu ifade edilmiştir. Bunun Müslümanların bir şehri kurarken taşımış oldukları gaye ve amaçta net bir şekilde görüldüğü belirtilmiştir. Daha sonra söz konusu alanla ilgili delil veyahut da kaynak olma özelliği taşıyan hususlar ele alınmış ve bunlar “aslî” ve “fer’î” olarak iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan “aslî” kaynak kapsamında olanların “Kur’ân” ve “sünnet” ten ibaret olduğu belirtilmiş ve Kur’ân’ın

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanmakta olan “İslam İmar Hukuku” başlıklı doktora tezi kapsamında ulaşılan verilerden üretilmiştir.

Geliş/Received: 22.09.2022 | **Kabul/Accepted:** 25.12.2022 | **Yayın/Published:** 30.12.2022

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ihtiva ettiği hükümleri açıklayış tarzı üzerinde durularak ve de imarla ilgili meselelerin farklı sebeplere bağlı olarak değişkenlik gösterdiği göz önünde bulundurularak Kur'ân'da imar hukuku ile ilgili doğrudan hükümlerin yer almadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte özellikle sünnet kapsamında söz konusu alanla ilgili genel düzenlemeler içeren birçok hadisin var olduğu belirtilerek bu konudaki birçok meselenin de bunlar özellikle de “zarar hadisi” bağlamında çözüme kavuşturulduğunun tespiti yapılmıştır. İlgili konudaki fer'î kaynaklar ise “örf”, “maslahat”, “istihsan” ve “istishâb” şeklinde sıralanmış ve her birinin söz konusu alana olan etkisi ortaya koyulmuştur. Bu anlamda hakkında herhangi bir nassın bulunmadığı imarla alakalı meselelerin çözümünde fakihlerce beldelerde cârî olan örf ve adetlerin esas kabul edildiği görülmüş ve buna göre de irtifak hakları, ortak duvar mülkiyetinin tespiti vb. durumlarla ilgili komşular arasında meydana gelen davaların çözümünde örfün temel dayanak olduğu belirtilmiştir. Diğer bir fer'î Kaynak olan maslahatın ise yapı ve yapılaşmada birey ve topluma fayda sağlayacak hususların gözetilmesi, zarar vereceklerin ise giderilmesi konularında fakihlerce esas alındığı ifade edilmiştir. Ayrıca imarla ilgili hususlarda da sıkça karşılaşılan toplum ve bireye yönelik bir faydanın çatışması ile ilgili meselelerin çözümünün temel dayanağın yine maslahat olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca özellikle son dönem Hanefî fakihler tarafından zararlı ilgili meselelerin çözümünde sıkça kullanıldığı görülen istihsanın da bu konudaki fer'î kaynakların bir diğeri olduğu belirtilmiştir. Bu konudaki kaynakların sonucusu olan ve bir şeyin bulunduğu hal üzere kalmasını ifade eden istishâbın da imarla ilintili olan ortak kullanım alanlarından kaynaklı bir takım ihtilafların çözümünde esas alınan bir kaynak olduğu vurgulanmıştır.

Daha sonra ilk olarak “İslam İmar Hukuku” ile ilgili meselelerin fıkıh literatüründeki yeri üzerinde durulmuştur. Buna göre klasik dönemde söz konusu alanla ilgili hükümlerin fıkıh kitaplarında konunun uygunluğuna göre farklı bölümlerde ele alındığı ve detaya inilmeden zikredildiği belirtilmiştir. Genel fıkıh kitaplarının yanında “en-nevâzil”, “yargı”, “hisbe”, “eş-şurût ve's-sicillât”, “kamu hukuku” ve kavâid-i külliye alanında yazılan “el-eşbâh ve'n-nezâir” türü eserlerde de ilgili meselelere yer verildiği vurgulanmış ve ilgili hususların bu tür eserlerde de ya bölüm ya da önemine binaen açılan ayrı bir fasıl içerisinde ele alındığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan imarla ilgili hükümleri ihtiva eden müstakil çalışmaların da var olduğu belirtilmiş ve bunlar klasik ve modern dönem olarak sınıflandırılmıştır. Klasik dönemde ilgili hususların erken olarak nitelendirilebilecek bir dönemden itibaren genel olarak risale şeklinde yazılan eserlerde müstakil olarak ele alındığı görülmüş bunun yanında bazı fakihler tarafından belirli bir hacme sahip eserlerin de yazıldığı ifade edilmiştir. Bunların Mâlikî ve Hanefî âlimlere ait olduğu belirtilerek öne çıkanlar hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Modern dönemde de bir kısmının geçmişte yazılan eserlerin tahkik ve neşri diğerlerinin ise bu alanda yapılan

akademik bir çalışma olduğu görülen eser ve telifler tespit edilmiş ve konuyla doğrudan bağlantılı olanların isimleri zikredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İmar Hukuku, Kamu Hukuku, Kaynak, Eser.

Sources of Islamic Zoning Law and Studies in this Field from Past to Present*

Summary

In this study, the main sources and studies on “Zoning Law”, which is one of the important and untouched areas of Islamic law, are discussed. In this sense, the subject has been started by presenting both lexical and terminological definitions of the concept of “zoning”. The concept in question is frequently emphasized in the Qur’an, which is an important sign indicating that Islam has given significant attention to the development of the earth. In addition, this emphasis on zoning in the Qur’an is an important factor for Muslims to consider it as a form of worship. After conceptual evaluation of the subject matter, the evidences and sources related to the field in question are examined by dividing them into two parts as “main ones” and “secondary ones”, Under the section about the “main” evidences and sources, the one from the “Qur’an” and the “Sunnah”, as well as the provisions from the Qur’an related to the subject have been presented. It is emphasized that there are many hadiths that contain general regulations related to the subject of the article and that Muslim jurists resolved many issues on this subject by means of the context of these hadiths, especially within the context of hadith called the “harm hadith”. As for the secondary sources related to the subject, they are “customary practices”, “public benefit (maslaha)”, “juristic preference (istihsan)” and “presumption of continuity (istishab)”, and the effects of each of them on the subject matter has been tried to be revealed. In this regard, customary practices were used to solve cases between neighbors related to easement rights, such as determination of ownership of the common wall while maslaha was influential in observing the public benefit in construction and settlements, and eliminating the ones that will harm the community. Juristic preference (istihsan) was also a fundamental basis in solving the issues related to zoning law and it was frequently employed especially by Hanafis in solving problems related to harm. As for the proof of istishab, which means that a ruling is presumed continuing unless there is an evidence stating otherwise, it is also one of the sources used in the resolution of the conflicts arising from common use.

Then article, dealt with how the issues related to the “Islamic Zoning Law” are examined in the Islamic law books and stated that they are generally examined under the

---

* This study has been prepared based on the data collected within the scope of the doctoral thesis titled “Islamic Zoning Law”, which is being written at the Social Sciences Institute of Süleyman Demirel University.

sections related to Zoning Law. It also pointed out that the issues related to Zoning Law were examined under separate chapters in some works. The issues and chapters related to Zoning Law are titled “an-nawazil”, “judgement”, “hisba”, “al-shurut wa’al-sijillat”, “public law” and “al-aşhbâh wa’al-nazâir” written in the field of general maxims. In addition to these, the relevant issues have also been dealt with independently in the works written in the form of treatises starting from a very early period. There are also some voluminous studies written by some jurists on the subject. The article also provides detailed information about some prominent works and their authors. More over it has been stated that there are recent critical editions of such works in manuscripts form.

Keywords: Islamic Law, Zoning Law, Public Law, Source, Work.

Giriş

İslam, insanların dinî, iktisadî, siyasal ve sosyal alanlarda ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılamak, korunma ve barınmayla ilgili taleplerine karşılık vermek, huzur, mutluluk ve refah içerisinde bir hayat sürmelerini sağlamak için şehirlerin planlanmasına, bina ve yapıların inşasına ve bu alanla ilgili diğer hususlara büyük önem vermiştir. Buna göre de her türlü yapılaşmayı teşvik etmiş ve bu alanla ilgili esas ve düzenlemeleri detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Bunu söz konusu alanla ilgili temel kaynaklar ile geçmişten günümüze fakihler tarafından bu alanda yapılan çalışmalarda belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Burada ilk olarak imar kavramının gerek lügat gerekse terim anlamları üzerinde durulacak daha sonra da bu alanın temel kaynak ve çalışmalarına temas edilecektir.

Kelime olarak “ikamet edilen yer, ikamet etme, yapma, bina etme, ziyaret etme, ömrü uzatma, bol olma, çoğalma, tamir etme, restore etme”¹ gibi anlamlara gelen Arapça “a-m-r” fiil kökünden türeyen imar kavramının isim olarak “onarım, restorasyon, site ve bina-lar-”² gibi anlamlara geldiğini belirtmek gerekir. Konuyla ilgili Arapça kaynaklarda genel olarak “el-İmâra” veya “el-Ümrân” şeklinde geçen kavramın çalışmamızdaki karşılığını “imar”³ kelimesi oluşturacaktır.

Kur’ân’da “a-m-r” fiili, türevleriyle birlikte yirmi yedi farklı yerde zikredilmektedir. Bunlardan yedi tanesi “imar” ile ilgilidir. İmar bu ayetlerin bir kısmında “mescid

¹ Cemâleddîn İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâr’ü Sâdir,1414) “a-m-r”, 4/601-607; Ahmed b. Muhammed b. Ali Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), “a-m-r”, 2/429.

² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 4/601-607; Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-Münîr*, 2/429.

³ Arapça’da bu alanda yazılan kitaplara genel olarak “el-Binâ”, “el-Bünyân”, “Ahkâmü’l-Ümrân”, “Fıkhu’l-Ümrân”, “Fıkhu’l-İmâra” gibi isimler verilmektedir.

inşası”⁴ daha özeld “Kâbe’nin inşası”⁵ diğer bir kısmında da “geçmiş ümmetlerin inşaat alanındaki ilerlemeleri”⁶ anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca imarın en önemli unsuru olan “bina” türevleriyle birlikte Kur’ân’da yirmi iki yerde zikredilmektedir. Bunun bir kısmında “bina etme” Allah’a nispet edilirken⁷ bir kısmında da insana nispet edilmiştir.⁸ İmarla ilgili kavramların Kur’ân’da bu sıklıkta geçmesi İslam’ın yeryüzünün inşasına verdiği önemin de açık bir göstergesi olmuştur. Ayrıca Kur’ân’daki bu vurgu ilk dönem Müslümanların yeryüzünün imarını, şehirlerin kurulmasını bir ibadet gibi telakki etmelerini sağlamıştır. Onlara göre bu anlamda yapılan çalışmalar, dinin hükümlerini yaşamanın, yaşatmanın ve yerleştirmenin yegâne yolu olarak görülmüştür. Bunu Mağrip’te Fas şehrini kuran II. İdris’in⁹ (öl. 213/828) duasında görmek mümkündür. O, Fas şehrini kurarken şöyle dua etmiştir: “Allah’ım! Ben bu şehri övünmek, gururlanmak, büyükmek, şan ve şöret kazanmak için kurmadım. Benim amacım bu şehir ayakta kaldığı sürece orada sana kulluk edilmesi, kitabının okunması, dininin ve Hz. Peygamberin sünnetinin yaşanmasıdır...”¹⁰

Yukarıda sözlük anlamı verilen imar kavramının terim olarak da tanımının yapıldığını belirtmek gerekir. Burada söz konusu kavramın tekil bir yapıdan ziyade “İslam” ve “hukuk” kavramlarıyla oluşturmuş olduğu tamlama biçimiyle ele alınmış ve buna göre de “İslam hukukçularının insanlar arasında ortaya çıkan imar kaynaklı sorunları çözmek için fıkıh usulünün genel ilkelerinden hareketle ortaya çıkardıkları fikhî hükümler bütünüdür.”¹¹ şeklinde fakihlerce tanımlanmıştır.

Müslümanlar, inşa ettikleri binaların yapısal açıdan inandıkları dinî değerlere uygunluğunu sağlamak için fakihlere sorular yöneltmiş, onlar da bunlara fıkıh kaynaklı cevaplar vermiştir. Zamanla bu alanda fıkıha dayalı ve toplumun her kesiminin aynı derecede riayet ettiği genel kurallar oluşmuştur. Bu alanda oluşan kurallar yöneticiler

⁴ et-Tevbe 9/17-18.

⁵ et-Tevbe 9/19.

⁶ er-Rûm 30/9; el-Fecr 89/7,9; eş-Şuarâ 26/128,131,149; el-Kasas 28/ 38.

⁷ ez-Zâriyât 51/47; Kâf 50/6; en-Nebe 78/12; en-Nâziât 79/27; eş-Şems 91/5.

⁸ es-Sâffât 37/97; el-Kehf 18/21; el-Mü’min 40/36; eş-Şuarâ 26/128.

⁹ 789-985 yıllarında Mağrip’te hüküm süren tarihteki ilk ehl-i beyt devletinin ikinci hükümdarıdır. İdris es-Sânî veya İdris el-Asgar olarak da bilinen bu hükümdar zamanında İdrisiler en parlak dönemini yaşamıştır. II. İdris, Fas’ı kurmuş ve burayı devletin merkezi haline getirmiştir. Ayrıca vezirlik, kâtiplik ve kadılık makamlarını oluşturmuş ve para bastırmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Razûk, “İdris II”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/483; Razûk, “İdrisiler”, 21/495-497; Mehmet Azimli, “Ehl-i Beytin Kurduğu İlk Devlet; İdrisiler”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2003), 5-8.

¹⁰ Yahya Vezirî, *el-Ümrân ve’l-bünyân fi manzûri’l-İslâm* (Kuveyt: Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şüünü’l-İslâmiyye, 2008), 41.

¹¹ Halid Azeb, *Fikhü’l-ümrân* (Kahire: ed-Dârü’l-Mısriyye el-Lübânîyye, 2017), 12.

tarafından da şer'î bir hüküm olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır.¹² Bunun neticesinde insanların yerleşimine uygun, dinin emir ve yasaklarının tatbikinin kolaylaştığı, sahip olunan değerlere bağlılığın arttığı, toplum ve bireye ait maslahatların gerçekleştiği, her yönden birbirleriyle dayanışma içerisinde olan bir toplumun inşa edildiği İslamî bir yapılanmanın gerçekleşmesi sağlanmıştır. Bu sebeple imarla ilgili hükümler, bir yapının şekil, muhteva, genel ihtiyaçları karşılama ve bu alanda İslamî düşüncüyü yansıtmasını sağlama adına binanın malzemesinden inşasına ve civarındaki diğer yapılarla ilişkili tüm düzenlemeleri içeren ve bu anlamda İslamî bir yapılanmanın nasıl olması gerektiğini ortaya koyan önemli bir etken olmuştur.¹³

1. İslam İmar Hukukunun Kaynakları

1.1. Aslî Kaynaklar

İnsan hayatını bütün yönleriyle tanzim eden hükümler topluluğu olan İslam hukuku, bu hükümleri ortaya koyarken temel kaynaklara dayanır. Bu anlamda başvuru ilk ve en önemli kaynak ise Kur'ân'ı Kerîm'dir. Yüce Allah Kur'ân'ı her şeyin özellikle de şer'î hükümlerin kaynağı ve açıklayıcısı kılmıştır.¹⁴ Öyle ki İbn Hazm (öl. 456/1064) Kur'ân'ın bu yönüyle ilgili olarak "Fıkıh kitaplarındaki her babın kaynağının Kur'ân'da bulunduğunu, sünnetin de onu ilan ettiğini" söylemiştir.¹⁵ Ancak Kur'ân'ın bu hükümleri açıklama tarzı iki yönlüdür. Kur'ân'daki ahkâm ayetlerini okuyanlar da açık bir şekilde görecektir ki Kur'ân'ın hükümleri açıklama tarzı genel olarak icmâlî (toplu tarzda) ve küllîdir.¹⁶ Kur'ân, bu anlamda genel ilke ve prensipler ortaya koyarak hükümleri açıklama yoluna gitmiştir.¹⁷ Ceza hukuku, uluslararası hukuk, anayasa ve iktisat hukukuyla ilgili hükümler genel olarak bu yöndedir.¹⁸ Kur'ân'da hükümlerin bu şekilde yer almasının nedeni ise hükümlerin her yerde ve zamanda insanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olmasını sağlamaktır. Çünkü bu tür genel ilke ve prensipler toplumların gelişmesine, maslahatların değişmesine göre gelişme gösterebilecek bir niteliğe sahiptir.¹⁹ Diğer taraftan aklî değerlendirmeye açık olmayan genel olarak taabbudî

¹² Azeb, *Fıkühü'l-ümrân*, 12.

¹³ Ahmed Muhammed Saîd es-Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân fi'l-fikhi'l-İslamî* (Dımaşk: Dârü'r-Ruvâd, 2010), 32-33.

¹⁴ Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh* (b.y.: Müessesetü Kurtuba, 1396), 157; Konuyla ilgili ayetler için bkz.; en-Nahl 16/89; el-En'âm 6/8,59.

¹⁵ Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh* (b.y.: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1396/1958), 91.

¹⁶ Zeydan, *el-Vecîz*, 157; Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 91; Vehbe Zuhaylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1995), 33; Abdülvahhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh* (Lübnan: y.y., 1956), 25; Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-fikh* (İslâm Hukuk İlminin Esasları), trc. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 64.

¹⁷ Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 91; Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 25; Zeydan, *el-Vecîz*, 157.

¹⁸ Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 25.

¹⁹ Zuhaylî, *el-Vecîz*, 32-33; Zeydan, *el-Vecîz*, 158; Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 25; Şa'bân, *Usûlü'l-fikh*, 64.

kabul edilen²⁰ miras payları, hadlerdeki miktarlar ve boşamanın şekli ve adediyle ilgili hükümler tafsîlî (detaylandırılmış) bir tarzda Kur'ân'da yer almaktadır.²¹ Bu tür hükümler Kur'ân'da azdır.²² Ayrıca bu hükümler sabit olup zaman ve mekâna göre değişiklik göstermesi mümkün değildir.²³

Kur'ân'ın hükümleri açıklayış üslûbu göz önünde bulundurulduğunda ve özellikle de imarla ilgili hususların zamana, mekâna, coğrafyaya, iklime ve teknolojiye göre değişkenlik gösterdiği de dikkate alındığında Kur'ân'da bu alanla ilgili doğrudan hükümlerin yer almasının mümkün olmadığını söylemek gerekir. Her ne kadar bazı çalışmalarda Kur'ân'da “mimarî” den bahseden iki yüzden fazla ayetin olduğu ifade edilse²⁴ de bunların ilgili hususlara doğrudan işaret ettiğini söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte “belde”,²⁵ “şehir”,²⁶ “ev ve işlevleri”,²⁷ “binalar ve özellikleri”,²⁸ “kibleye yönelme”²⁹ ve “geçmiş ümmetlerin imar ve bina sahasında gösterdikleri ilerlemelerden”³⁰ bahseden ayetlere bakılarak imar hukukuyla alakalı birtakım yönlendirmelerin ortaya çıkarılması mümkündür.³¹ Ayrıca “tesettür”,³² “komşulara iyilik”,³³ “evlere

²⁰ Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 25; Zuhaylî, *el-Vecîz*, 32; Şa'bân, *Usûlü'l-fikh*, 64.

²¹ Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 25; Zuhaylî, *el-Vecîz*, 32; Şa'bân, *Usûlü'l-fikh*, 64; Zeydan, *el-Vecîz*, 158.

²² Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 91; Zeydan, *el-Vecîz*, 158.

²³ Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 25; Şa'bân, *Usûlü'l-fikh*, 64.

²⁴ Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 34.

²⁵ el-Bakara 2/126; es-Sebe' 34/15; İbrâhim 14/35.

²⁶ el-A'râf 7/123; et-Tevbe 9/101,120; Yûsuf 12/30; el-Hicr 15/67; el-Kehf 18/82; el-Kasas 28/59; eş-Şûrâ 42/7.

²⁷ et-Tevbe 9/24; Yûnus 10/87; Yûsuf 12/23; el-Hicr 15/82; en-Nahl 16/80; el-İsrâ 17/93; en-Nûr 24/61.

²⁸ el-Bakara 2/127; el-A'râf 7/74,137,163; er-Ra'd 13/2; en-Nahl 16/26; el-İsrâ 17/93; el-Kehf 18/95,96; Mer-yem 19/16; el-Kasas 28/38; es-Sebe 34/15; ez-Zuhuf 43/33-34.

²⁹ el-Bakara 2/144,149,150.

³⁰ er-Rûm 30/9; el-Fecr 89/7,9; eş-Şu'arâ 26/128,131,149; el-Kasas 28/38.

³¹ Kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a döndürülmesini emreden (el-Bakara 2/144) ve Hz. Mûsâ ve Kardeşi Hz. Harun'a evlerini kiblegâh edinmelerini emreden (Yûnus 11/87) ayetlerden hareketle imar hukukuyla ilgili şöyle bir çıkarım yapmak mümkündür: Namaz kılarken kibleye yönelmek farzdır. Buna göre binada kibleyi kolay bir şekilde bulabilmek için binanın ana yönünün kible tarafına yapılmasının uygun olacağı sonucuna varılabilir. Bunun yansımaları Orta Asya'daki evlerde görmek mümkündür. Öyle ki buradaki evlerde ana oda konumunda olan kısımların batı istikâmetine ki-kible yönüdür- bakacak şekilde yapıldığı görülmektedir. (Yahya Vezirî, *el-İmâratü'l-İslâmîyye ve'l-bîe* (Kuveyt: Âlemü'l-Mârife, 2004),41.) Ayrıca Hz. Peygamberin “Her şeyin bir efendisi vardır. Meclislerin efendisi de kible tarafıdır.” (Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Târık b. İvazillah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dârü'l-Harameyn, ts.), 3/25 (No. 2354) şeklindeki hadisi bu anlamdaki Kur'ânî yönlendirmeye bir teyit kabul edilebilir.

³² en-Nûr 24/31,60; el-Ahzâb 33/33,53-55,59.

³³ en-Nisâ 4/36.

girerken izin isteme”³⁴ ve “evlere kapılarından girilmesi”³⁵ gibi hususları ifade eden ayetlerin de imar hukukuyla ilgili birçok hükmün ortaya çıkmasına kaynaklık ettiğini söylemek gerekir.

Her ne kadar Kur’ân’da imar hukukuyla ilgili doğrudan hüküm bulunmasa da İslam’ın ikinci kaynağı olan sünnette bu anlamda genel düzenlemeler içeren birçok hadisin bulunduğunu söylemek mümkündür. Özellikle “Zarar vermek ve zarara uğramak yoktur.”³⁶ hadisi bu alanda birçok meseleye kaynaklık etmektedir. Öyle ki fakihlerin çoğu imar hukukuyla ilgili birçok meseleyi bu hadise dayandırarak çözmüştür. Mesela İbnü’r-Râmî diye meşhur Muhammed b. İbrahim el-Lahmî (öl. 734/1334) *el-İlân bi ahkâmi’l-bünyân*³⁷ adlı eserinin büyük bir kısmını³⁸ “kitâbu nefyi’d-darar ve’l-ke’lâmü fîmâ yuhdisuhu’r-raculü alâ cârihi min dararin ve ğayrihi” başlığı altında bu hadisle ilgili meselelere ayırmıştır. Aynı şekilde İsâ b. Mûsâ et-Tüteylî (öl. 386/996) *Kitâbü’l-cidâr*³⁹ adlı eserinde “el-Kadâu’l-mirfak fî’l-mebânî ve nefyi’d-darar”⁴⁰ başlığı altında ele aldığı meseleleri yine bu hadis çerçevesinde ortaya koymuştur. Yine İslam imar hukukuyla doğrudan ilişkili olan ve özellikle de komşular arasında bulunan duvarların kullanimıyla ilgili hükümler için esas kaynak olan “Hiçbiriniz duvarına ağaç çakmak isteyen komşusuna engel olmasın.”⁴¹ hadisini de bu anlamda zikretmek mümkündür. Öyle ki İbnü’r-Râmî, *el-İlân* adlı eserine bu hadisle yakından alakalı olan “el-Kelâm fî’l-cidâr beyne dâreyni’r-raculeyn”⁴² başlığıyla giriş yapmıştır.

³⁴ en-Nûr, 24/58.

³⁵ el-Bakara 2/189; en-Nûr 24/27.

³⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Esbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beirut: Dârü İhyâi’t-Türâs el-Arabî, 1406/1985) “Akdiye”, 36; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce. *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dârü İhyâi’l-Kütübî’l-Arabî, ts.), “Ahkâm”, 13; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), “Sulh”, 17; Ebü’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvût-Hasan Abdülmünim Şelebî-Abdüllatîf Hırzullah-Ahmed Berhû (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1424/2004), “Akdiye”, 27.

³⁷ Muhammed b. İbrahim el-Lahmî İbnü’r-Râmî, *el-İlân bi ahkâmi’l-bünyân*, nşr. Ebü’l-Fadl Dimyâtî-Ahmed b. Ali (Beirut: Dârü İbnü Hazm, 2012).

³⁸ İbnü’r-Râmî, *el-İlân bi ahkâmi’l-bünyân*, nşr. Dimyâtî-Ali, 48-115.

³⁹ İsâ b. Mûsâ et-Tüteylî, *Kitâbü’l-cidâr*, thk. İbrâhim b. Muhammed el-Fâyiz (Dârü Ravâni’, Riyad, 1996).

⁴⁰ Tüteylî, *Kitâbü’l-cidâr*, 107-127.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (b.y.: Dârü Tavkî’n-Necât, 1412), “Mezâlim”, 46; Ebü’l-Hasen Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dârü İhyâi’t-Türâs el-Arabî, ts.), “Mûsâkât”, 22; İmam Mâlik, “Akdiye”, 36; İbn Mâce, “Ahkâm”, 13; Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beirut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1998), “Ahkâm”, 13.

⁴² İbnü’r-Râmî, *el-İlân bi ahkâmi’l-bünyân*, nşr. Dimyâtî-Ali, 15-44.

1.2. Fer'î Kaynaklar

İmar hukukuyla ilgili meselelerin çözümünde fakihlerin genel olarak fer'î kaynaklara başvurduğu görülmektedir.⁴³ İlgili konuda esas alınan fer'î kaynakları şu başlıklar altında sıralamak mümkündür.

1.2.1. Örf

İlgili konuyla alakalı meselelerde çokça başvurulan kaynakların başında örf gelmektedir. Fakihler hakkında herhangi bir nassın bulunmadığı imarla alakalı meselelerin çözümünde beldelerde cârî olan örf ve adetlere yönelmiş ve ilgili hükümleri burarlardan istinbât etmiştir.⁴⁴ Genel olarak “bir beldede insanların yapmayı-yapmamayı veya söylemeyi alışkanlık haline getirdikleri söz ve davranışlar”⁴⁵ olarak tanımlanan örfün imar özelinde ise insanların imar ve bina ile ilgili işlemlerinde alışkanlık haline getirdikleri davranışlar olarak ifade edilmesi mümkündür.⁴⁶ Buna göre irtifak hakları, ortak duvarın mülkiyetinin tespiti vb. durumlarda komşular arasında meydana gelen davaların çözümünde fakihler o beldedeki örf'e göre hareket etmiştir.⁴⁷ Öyle ki bazı fıkıh kitaplarında “iki ev arasında bulunan duvarın mülkiyeti ile ilgili ihtilafa düşüldüğünde hüküm örf'e göredir.”⁴⁸ şeklinde bir ibarenin yer aldığını da söylemek gerekir. Diğer taraftan mülkiyetin veya hakların tespitinde insanlar tarafından uygulanan ve dinen de kabul edilen örf kaynaklı bazı uygulamalara bakarak da bu alanla ilgili örfün kaynaklık değerini ortaya koymak mümkündür. Mesela mülk edinme yollarından biri olan “vadu'l-yed” yani el koyma bu anlamda ele alınabilecek bir meseledir. “Kişinin herhangi bir mal üzerindeki fiilî tasarrufunun gerçek mal sahibi gibi sabit olması”⁴⁹ anlamına gelen “vadu'l-yed” örf kaynaklı mülkiyetin en kuvvetli yollarından biridir. Öyle ki yetkililerin açık bir delil ortaya koymadıkça kişinin elinden bu malı almaları mümkün görülmemektedir.⁵⁰ Bu anlamda yetkililerin, arsaya ev yapmış ve orada ikamet eden birinden buranın kendisine ait olduğuyula ilgili belge istemesini, aksi durumda buranın elinden alınacağını söylemesine âlimler karşı çıkmış ve bunu doğru bulmamışlardır. Bu hususta

⁴³ Vezirî, *el-Bîe*, 47.

⁴⁴ Azeb, *Fıkhü'l-ümrân*, 39.

⁴⁵ Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkh*, 69; Zuhaylî, *el-Vecîz*, 97; Ebû Zehra, *Usûlü'l-fıkh*, 273; Zeydan, *el-Vecîz*, 252.

⁴⁶ Mustafa Ahmed b. Hammûş, *Fıkhü'l-ümrâni'l-İslâmî min hilâli'l-arşivi'l-Osmânî* (Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 2002) 84; Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 42.

⁴⁷ Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 43; Azeb, *Fıkhü'l-ümrân*, 39.

⁴⁸ İbn Cüzey el-Grnâfî, *el-Kavâninü'l-fıkhîyye*, thk. Mâcid Hamevî (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2013), 557.

⁴⁹ Muhammed b. Arafê ed-Desûkî, *eş-Şerhu'l-kebir li's-Şeyhi'd-Derdîr* (b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.) 4/233; Ebû'l-Hasen el-Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî alâ kifâyeti't-tâlibi'r-Rabbânî*, thk. Yusuf eş-Şeyh-Muhammed el-Bukâî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994), 2/371.

⁵⁰ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992) 4/180.

onlar mal kimin elindeyse sahibinin de o olduğunu ve kimsenin buna itiraz etme hakkının bulunmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca kişinin bu durumla ilgili herhangi bir delil getirmekle sorumlu tutulamayacağını ifade etmişlerdir. Bu durum, mülkiyetin herhangi bir belgeye dayanmaksızın mal üzerindeki tasarruftan hareketle tespit edildiğinin açık bir göstergesidir.⁵¹ Diğer taraftan bir bölgedeki inşaat malzemelerinin ve binalardaki mimari özelliklerinin benzer olması da bu alanda örfün etkisinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.⁵²

1.2.2. Maslahat

İslam imar hukukunda örfün yanında özellikle faydalı olanların alınması, zararlı ve kötü olanların ise giderilmesinin gözetilmesi konusundaki temel kaynağı da maslahat olmuştur. Fakihler tarafından İslam fıkhiinde muteber bir kaynak olarak kabul edilen maslahat⁵³ terim olarak da “faydalı olanların temini zararlı olanların ise giderilmesi” şeklinde tarif edilmektedir.⁵⁴ Bu anlamda imarla ilgili hususlara bakıldığında İbn Haldûn’un (öl. 808/1406) da ifade ettiği üzere özellikle iki hususun öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi zararlı olan şeylerin giderilmesidir. Bu sebeple bir yer imar edilirken havasının güzel olmasına, düşmana karşı korunaklı olmasına, insanların su ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yerlere yakın olmasına dikkat edilmelidir.⁵⁵ Bundan dolayı İbn Haldûn şehirlerin inşa edileceği yerlerle ilgili şu hususların dikkate alınması gerektiğini ifade eder:

- a. Şehirlerin tehlikelere karşı surlarla çevrili olması.
- b. Düşmanlar tarafından ele geçirilmesi zor olan yüksek, denizle çevrili veya nehir kenarında bir yerde kurulması.
- c. Hastalıklardan korunmak için havasının güzel ve temiz olmasına dikkat edilmesi.
- d. Suyun kolay elde edilmesi için nehir ya da tatlı su kaynaklarına yakın olması.
- e. Ekim alanlarının ve otlakların geniş olması.⁵⁶

⁵¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/ 118.

⁵² Azeb, *Fikhü'l-ümrân*, 40.

⁵³ Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 283.

⁵⁴ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdü's-Şâfi (b.y.: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 174; Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1986), 2/756.

⁵⁵ Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî İbn Haldûn, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dimaşk, Dârü'l-Belhî, 2004), 2/15; Ebû Abdillâh el-Gırnâtî İbnü'l-Ezrak, *Bedâiu's-silk fi tabâü'l-mülk*, thk. Ali Sâmi en-Neşşâr (Irak: Vizâratü'l-İ'lâm., ts.), 2/277.

⁵⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/15-16.

İbn Haldûn tarafından ifade edilen şartlara bakıldığında bunların tüm zamanlar için geçerli olduğu görülecektir. Öyle ki bu şartlar çerçevesinde inşa edilen bir beldede barınma, malın, canın, namusun korunması ve aslî ihtiyaçların karşılanması kolay bir şekilde sağlanmış olur. Bu durumda da sosyal ve ekonomik açıdan ve de güvenlik bakımından sağlıklı bir toplumun inşası gerçekleşmiş olur.⁵⁷ İmar konusunda öne çıkan ve dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise insanların faydasına olan şeylerin gözetilmesidir. Bu anlamda yukarıda da ifade edildiği üzere insanların temel ihtiyacı olan su kaynaklarına yakınlık, mera, otlak ve ekim alanlarının yeterli ve yakın olması ve ısınma için gerekli olan yakıt temininin kolay olması gibi genel anlamda insanların yararına olan hususlar sayılabilir.⁵⁸

Maslahat, imarla ilgili hususlarda insanların faydasına olanların gözetilmesi, zararına olanların ise giderilmesinde kaynak olduğu gibi toplum ve bireye yönelik bir faydanın çatışması durumunda bunun çözümünde de yine temel dayanak olmuştur. Fayda, bazen şahsa bazen de topluma yönelik olmaktadır. Bazı durumlarda ise toplumla şahsın menfaati çatışmaktadır ki imarla ilgili hususlarda buna sıkça rastlanmaktadır.⁵⁹ Bu durumda âlimler “genel maslahatın özel maslahata öncelenmesi”⁶⁰ ilkesinden hareketle genel olarak toplumun fayda ve menfaatine olan hususların öncelemesine karar vermişlerdir.⁶¹ Bunun bir örneğini Hz. Ömer’in (öl. 23/644) şu uygulamasında görmek mümkündür: Hz Ömer, bir demirci tarafından çarşıya körük dükkânı yapıldığını gördüğünde bunun çarşayı daraltması ve topluma zarar vermesi sebebiyle yıkılmasını emretmiştir.⁶² Yine bu minvalde Hz. Ömer topluma yönelik oluşturulan alanların ve buralardaki oturakların gerek satıcılar gerekse belirli kişiler tarafından zapt edilip kullanılmasını da yasaklamıştır.⁶³ Ayrıca Osmanlı dönemine ait Cezayir arşivlerinde yer alan şu hadise de bu anlamda dikkate değerdir. Cezayir’de bir aile kabristanlığı üzerine düşmanlardan korunma, bölgeyi savunma adına bir kale yapılmak istendiğinde ilgili durum

⁵⁷ Azeb, *Fıkhü'l-ümrân*, 14.

⁵⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/16; İbnü'l-Ezrak, *Bedâiu's-silk fî tabâii'l-mülk*, 2/278-279.

⁵⁹ Azeb, *Fıkhü'l-ümrân*, 43.

⁶⁰ İbrahim eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr bin Hasan êli Selmân (b.y.: Dârü İbnü Affân, 1997), 3/92; Abdülvahhâb eş-Şankîfî, *el-Vasfû'l-münâsib li şer'îl-hükûm* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1415), 269-82.

⁶¹ Azeb, *Fıkhü'l-ümrân*, 43.

⁶² Tüteylî, *Kitâbü'l-cidâr*, 261; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâfî-Ali, 290; Ebû'l-Velifî Muhammed b. Ahmed b. Ahmed İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, thk. Muhammed Hacî vd. (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 9/406; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed el-Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl li şerhi Muhtasarı Halîl* (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1992), 5/153; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İlîş, *Minehu'l-celîl alâ Muhtasarı'ş-Şeyh Halîl* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 6/313.

⁶³ İlîş, *Minehu'l-celîl alâ Muhtasarı'ş-Şeyh Halîl*, 6/315-316.

kadiya iletilmiş kadı da toplum yararını göz önünde bulundurarak söz konusu kalenin yapılmasına izin vermiştir.⁶⁴ Netice olarak şu ifade edilebilir ki imarla ilgili hususlarda insanların yararına olanların sağlanması zararına olanların giderilmesi ve topluma yönelik maslahatların öncelenmesi konularında ortaya konulan hükümlerin kaynağı maslahat olmuştur.

1.2.3. İstihsan

İmarla ilgili meselelerin çözümünde başvurulan diğer bir kaynak da istihсандır. Terim olarak “Müctehidin hüküm verirken bir delile istinaden gizli kıyası açık kıyasa veya cüzî hükmü genel hükme tercih etmesi”⁶⁵ şeklinde tarif edilen istihsan özellikle Hanefiler için bu alanda temel dayanak olmuştur.⁶⁶ Öyle ki son dönem Hanefî âlimleri imar alanında ortaya çıkan zararlarla ilgili meseleleri genelde istihšana başvurarak çözüme kavuşturmuşlardır.⁶⁷ Bunun bir örneğini şu meselede görmek mümkündür. Evinde komşusunun mahremiyetine zarar verecek şekilde pencere açmak isteyen ya da oda veyahut duvar yapmak isteyen birinin engellenip engellenmeyeceği ile ilgili soruya “Asıl olan başkasına zarar verse de kişinin kendi mülkiyetindeki tasarrufunun hiçbir şekilde engellenmemesidir.”⁶⁸ Ancak burada komşu için açık bir zararın söz konusu olması dolayısıyla genel kural terk edilip istihšana binaen kişinin bu konuda engellenmesine hükmedilmiştir.⁶⁹ şeklinde cevap verilmiştir.

1.2.4. Istishâb

Bu alanla ilgili diğer bir kaynak da istishâb olmuştur. Terim olarak “geçmişte var olan bir durumun –değiştigiğine dair bir delil olmadıkça- şimdi ve gelecekte de varlığına hükmetmek”⁷⁰ olarak tarif edilen istishâb, imar hukukuyla ilgili meselelerin çözümünde fakihler tarafından kullanılan bir kaynak olmuştur. Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalmasının temel ifadesi olan istishâba özellikle ortak kullanımdan kaynaklı birtakım ihtilafların çözümünde başvurulmuştur. Bunun bir örneğini şu meselede görmek mümkündür. Giriş kapısının üstüne yapılmış ve bir tarafı da komşunun duvarı üzerinde bulunan ve ne zaman yapıldığı da bilinmeyen kapı başı ile ilgili olarak duvar sahibinin bunun

⁶⁴ Hammûş, *Fıkhü'l-ümrâni'l-İslâmî*, 252-253.

⁶⁵ Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 61; Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, 739; Zeydan, *el-Vecîz*, 231.

⁶⁶ Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 42.

⁶⁷ Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 42.

⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/237, 448.

⁶⁹ Kâmî Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Edirnevî Efendî, *Riyâzü'l-kâsîmîn*, thk. Mustafa Ahmed b. Hammûş (Dimaşk: Dârü'l-Beşâir, 2000), 166.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alf b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, thk. Ahmed Azüv İnâye (Dimaşk: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999), 2/174; Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 71; Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, 859; Zeydan, *el-Vecîz*, 267; Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 296.

kaldırılmasını isteme hakkının olup olmadığıyla ilgili olarak şöyle bir hüküm verilmiştir. “Kapı başının ne zaman yapıldığı bilinmiyorsa bu durumda duvar sahibi bunun yerinden kaldırılmasını hiçbir şekilde isteyemez. Hatta ev veyahut duvarla ilgili bir tadilat yaptığında bunun neticesinde de kapı başını eski haline getirmek durumundadır. Bundan dolayı ne zaman yapıldığı bilinmeyen kapı başının yerinden kaldırılması mümkün değildir.”⁷¹

2. İmar Hukukuna Dair Meselelerin Fıkıh Literatüründeki Yeri ve Alanda Yapılan Çalışmalar

2.1.Klasik Fıkıh Literatüründeki Yeri

İmar, geçmişten günümüze insan için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Öyle ki onunla alakalı mesele ve hükümler özellikle fakihler tarafından dikkatle ele alınmış ve bu hükümler fıkıh kitaplarında etraflıca zikredilmiştir.⁷² İlk dönemlerde imarla ilgili hükümlerin fıkıh kitaplarında konunun uygunluğuna göre farklı bölümlerde ele alındığı görülmektedir. Her bölümde detaya inilmeden konu zikredilmiştir.⁷³ İmarla ilgili hükümlerin yer aldığı bölüm sayısı ise âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bir kısım âlimler bunun sayısını yirmi yedi⁷⁴ olarak ifade ederken bir kısmı da her bölümde ilgili hükümlere yer verildiğini söylemiştir.⁷⁵ Bu anlamda fıkıh kitaplarına bakıldığında her bölümde imarla ilgili hükmün olmadığı görülecektir. Fakihler genel olarak imarla ilgili meseleleri konusuna göre tasnif etmiş ve ilgili bölümde konuya yer vermiştir. Mesela imarla ilgili iktisâdî ve malî meselelere “kitâbü’l-büyû” ve “kitâbü’ş-şuf’a” da yer verilirken dâva ve ispatla ilgili hususlar “kitâbü’ş-şehâdet”, “kitâbü’d-dâ’va” ve “kitâbü’l-kazâ” bölümlerinde zikredilmiştir. Özellikle “ihyâü’l-mevât”, “sulh”, “kısm”, “büyû”, “dâ’va” ve “kazâ” imarla ilgili meselelerin çokça zikredildiği bölümler olmuştur. Öyle ki yargı hukuku kitaplarında imarla ilgili meseleler için ayrı fasıllar açılmıştır.⁷⁶ Mesela yargı hukuku alanında yazılmış Ebü’l-Hasen Alâuddîn et-Tarabluşî’nin (öl. 849/1445)

⁷¹ Tüteylî, *Kitâbü’l-cidâr*, 126.

⁷² Muhammed b. İbrahim el-Lahmî İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân bi ahkâmî’l-bünyân*, thk. Abdurrahman b. Salih el-Etram (Riyad: y.y, 1403), 8; İbrahim b. Muhammed el-Fâyiz, *el-Binâ ve ahkâmühü fi’l-fıkhi’l-İslâmî* (Riyad: y.y., 1418), 1/24.

⁷³ Ebû Hafs Hüsâdüddîn es-Sadrü’ş-şehîd Ömer b. Mâze, *Kitâbü’l-hitân*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed (Beirut: el-Mektebetü’l-Mekkiyye, 2014), 27. (ilgili kitapta imar hukukunun kaynakları konusunda yapılan ve burada yer verilen değerlendirmeler muhakkike aittir.)

⁷⁴ Kâmî Efendî, *Riyâzü’l-kâsimîn*, 11.

⁷⁵ Fâyiz, *el-Binâ*, 1/29.

⁷⁶ Sadrüşşehîd, *Kitâbü’l-hitân*, 27; İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Etram, 10; Sa’dî, *Ahkâmü’l-ümran*, 46.

Mu'înü'l-hükkâm'⁷⁷ ile İbnü's-Şihne ismiyle bilinen Ebü'l-Velîd Lisânüddîn es-Sekafî'nin (öl. 882/1477) *Lisânü'l-hükkâm*⁷⁸ adlı eserlerine bakıldığında ilgili konuların “nefyü'd-darar” ve “el-hâit”⁷⁹ başlıkları altında ayrı bölümlerde yer aldıkları görülecektir.

Genel fıkıh kitaplarının yanında âlimlerin fetvalarını ve kadıların hükümlerini içeren fetvâ ve nevâzil kitaplarında⁸⁰ da imarla ilgili meselelerin ya irtibatlı olduğu fıkıh bölümleri içerisinde ya da sadece bu konular için açılmış fasıl ve bölümlerde yer aldığı görülmektedir. Mesela bu alanda yazılmış *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'ye⁸¹ bakıldığında imarla ilgili fetvaların “kitâbü'l-hîtân”⁸² başlığı altında ayrı bir bölümde ele aldığı görülecektir. Ayrıca bu alanda yazılmış *el-Fetâva'l-Hindiyye*, *Fetâvâ İbn Rüşd*, *Mecmûu'l-fetâvâ* ve diğer fetva kitaplarında da ilgili konuların aynı usulle yer aldığını belirtmek mümkündür. Diğer taraftan insanlar arasında özellikle imar alanında ihtilaf konusu olup yargıya aksettirilen birçok davanın olması sebebiyle yargı hukuku alanındaki eserlerde de genel olarak “ahkâmü'l-binâ”, “ahkâmü'l-cidâr”, “ahkâmü'l-hâit” veya “hîtân” başlıklı bölümler içerisinde imarla ilgili hususlara yer verilmiştir.⁸³ Yukarıda geçen Tarablusî ve İbnü's-Şihne'ye ait eserlerin bu konuda örnek olarak zikredilmesi mümkündür.

Teşkilat olarak imarla ilgili hükümlerin icrasını takip etmek en önemli görevlerinden biri olan hisbeyle⁸⁴ ilgili eserlerde de söz konusu hükümleri çokça görmek mümkündür. Muhtesip tarafından yerine getirilen bu görev vasıtasıyla özellikle çarşı ve yollardaki kötülüklerin giderilmesi, topluma zarar veren bina kaynaklı taşmaların engellenmesi, toplumun yararına olan hususları ortadan kaldıran veya daraltan davranışlarının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Kısaca toplumun faydasına olan hususların

⁷⁷ Ebü'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Halîl et-Tarablusî, *Mu'înü'l-hükkâm fî mâ yetereddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm* (b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.).

⁷⁸ Ebü'l-Velîd Lisânüddîn İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm fî ma'rifeti'l-ahkâm* (Kâhire: el-Bâbü'l-Halebî, 1393/1973).

⁷⁹ Bu kavram özellikle Hanefîler tarafından imarla ilgili hususların ifadesinde çokça kullanılmıştır. Onlar, ilgili meseleleri ya “kitâbü'l-hîtân” veya “bâbü'l-hîtân” başlığı altında fıkıh kitapları içerisinde toplu olarak aktarmışlardır. (İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, 16; Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 46).

⁸⁰ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, 11; Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-hîtân*, 27.

⁸¹ Muhammed b. Şihâp el-Bezzâz, *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye bi hâmişi'l-fetâva'l-Hindiyye* (Bûlâk-Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emriyye, 1310).

⁸² Bezzâz, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 3/ 413-427.

⁸³ Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-hîtân*, s. 27; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, 15.

⁸⁴ Karşılık, düzen ve intizam gibi anlamlara gelen hisbe şer'i olarak “terk edildiğinde iyilikleri emir, yapıldığında da kötülüklerden nehiy” olarak tarif edilmektedir. Bu alan hisbe dışında “ihtisâb” kavramıyla da ifade edilmektedir. Öyle ki bu alanda yazılan bazı kitaplar bu isimle telif edilmiştir. (Ömer b. Muhammed İvaz es-Senâmî, *Nisâbu'l-ihstisâb* (b.y.: y.y., ts.), 82-83.

korunması, zararına olanların ise engellenmesi olarak⁸⁵ tarif edilebilecek olan bu alanla ilgili eserlerde binalarla özellikle de irtifak haklarıyla -günümüzde “çevre düzenlemesi” adı altında belediyeler tarafından yapılmaktadır- ilgili hususların yer aldığı görülmektedir.⁸⁶ Bu alanla ilgili İbnü'l-Uhuvve adıyla bilinen Ziyâüddîn Muhammed el-Kureşî'nin (öl. 729/1329) *Kitâbü Meâlimi'l-kurbe*⁸⁷ ve Ömer b. Muhammed es-Senâmî'nin (öl. 734/1797) *Nisâbu'l-ihtisâb*⁸⁸ adlı eserleri örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca bu alanla ilgili konuların da yer aldığı kamu hukuku (el-Ahkâmü's-sultâniyye) alanındaki eserlerde de imar hukukuyla ilgili hususları bulmak mümkündür. Bu alanda yazılan en meşhur eserler ise Ebü'l-Hasen el-Mâverdî'nin (öl. 450/1058) *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*⁸⁹ ile Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (öl. 458/1066) *el-Ahkâmü's-sultâniyye*⁹⁰ sidir.

Bu konudaki hususlara yer verilen diğer bir alan da “ilmü's-şurût ve's-sicillât” olarak bilinen ve “şurûtiyyûn” olarak isimlendirilen âlimler tarafından telif edilen eserlerdir. Bir kısım tarafından karşılıklı taahhüde dayanan muamelelerle ilgili akitlerde sağlamlığa ve belgelendirmeye verdiği önemden dolayı “ilmü'l-vesâik” olarak da adlandırılan bu alan “defterlere kayıtlı muamelelerle ilgili şer'î hükümlerin verilmiş şeklinin araştırıldığı ilim”⁹¹ olarak tarif edilir. Bu alanda yazılan en önemli eser ise et-Tahâvî'nin (öl. 321/933) *eş-Şurûtü's-sagîr*'idir.⁹² Bu tür eserlerde imar hukukuyla ilgili hususların yer alma şekli ise genel olarak alım satımı yapılan bir ev ya da arazinin kaydı yapılırken ev ya da arazi ile birlikte sahip olunan diğer bütün hakların tek tek belirlenip kayıt altına alınması şeklinde olmaktadır. Mesela bir ev satıldığında onunla birlikte sahip olunan irtifak hakları, yol hakkı, evin içerisinde, dışarısında ve çevresinde sahip olunan her türlü hakkın belirlenip satım akdine yazılması bu anlamda örnek olarak ifade edilebilir.⁹³

⁸⁵ Ebü'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Dâru'l-Hadis, ts.), 249

⁸⁶ Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-hitân*, 30.

⁸⁷ Ziyâüddîn Muhammed b. Ahmed b. el-Uhuvve, *Kitâbü Meâlimi'l-kurbe fi talebi'l-hisbe* (b.y.: Dâru'l-Fünûn, ts.).

⁸⁸ Ömer b. Muhammed b. Ivaz es-Senâmî, *Nisâbü'l-ihtisâb* (b.y.: y.y., ts.).

⁸⁹ Ebü'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Dâru'l-Hadis, ts.).

⁹⁰ Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, tsh. Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000).

⁹¹ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhü's-siyâde fi Mevzûâtü'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 2/ 557.

⁹² Ebû Câfer et-Tahâvî, *Kitâbü's-şurûti's-sagîr*, thk. Rûhi Özcan (Bağdat: Risâletü Dîvânî'l-Evkâf, 1394).

⁹³ Tahâvî, *Kitâbü's-şurûti's-sagîr*, 113-114.

İmar hukukuyla ilgili meselelerin bölümler içerisinde veya ayrı başlıklar altında zikredildiği alanların sonuncusu olarak da “el-eşbâh ve’n-nezâir” adıyla meşhur kavâid-i külliye kitapları sayılabilir. Birçok cüziyyâtın hükmünü kapsamına alan genel fıkıh kâidelerinin⁹⁴ ve bunların fûrûnunun zikredildiği bu eserlerde özellikle imar hukukuyla ilgili meseleler önemli yer tutar. Bu anlamda zararın meşru zeminde giderilmesinin esas olduğunu ifade eden⁹⁵ “zarar izâle olunur”⁹⁶ genel ilkesi ile bunun fûrûndan olan “zarar misliyle izâle olunmaz”⁹⁷ ve “zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur”⁹⁸ ilkelerine bina edilen imarla ilgili birçok mesele vardır. Mesela yoldan geçenlerin can güvenliğini tehdit eden duvar ya da binaların sahibinin rızası olmasa da toplumun can güvenliği için yıktırılması,⁹⁹ komşunun duvarının üstüne duvarını yapmak isteyen kişiye engel olunması¹⁰⁰ ve bu gibi durumlarda komşunun zorlanmaması¹⁰¹ bu anlamda örnek olarak zikredilebilir.

2.2. İmar Hukukuna Dair Yapılan Müstakil Çalışmalar

2.2.1. Klasik Dönemde Yapılan Çalışmalar

İlk dönemlerde sayısı az da olsa bazı müellifler imar hukukuyla ilgili kitaplarda dağınık bir halde bulunan hususları belli esaslar çerçevesinde farklı hacimlere sahip müstakil eserlerde bir araya getirmiştir.¹⁰² Bu tür çalışmaların bütün mezhepler tarafından yapıldığı görülse de özellikle Hanefî ve Mâlikî âlimlerin bu konuda öne çıktıklarını söylemek mümkündür.¹⁰³ Bunu kitapların isimlendirmesinden anlamak da mümkündür. Öyle ki bu alanda yazılan eserlere genel olarak “cidâr”, “hâit”, “hîtân”, “binâ”

⁹⁴ Tâcuddîn es-Subkî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 1/11; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 1/15.

⁹⁵ Bilmen, *Istilahâtı Fıkhiyye kâmusu*, 1/ 261.

⁹⁶ Subkî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 1/42; Celâleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 83; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, thk. Zekeriyeye Umeyrât (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 72; Bilmen, *Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 1/ 261.

⁹⁷ Subkî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 1/42; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 86; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 74; Bilmen, *Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 1/263.

⁹⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 75; Bilmen, *Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 1/263.

⁹⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 75.

¹⁰⁰ Subkî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 1/44.

¹⁰¹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 86.

¹⁰² Sadruşşehîd, *Kitâbü'l-hitân*, 32; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, 16; Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 49.

¹⁰³ Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 49.

veya “bünyân” isimleri verilmiş¹⁰⁴ bunlardan Hanefîlerin daha çok “hîtân”¹⁰⁵ Mâlikîlerin ise “binâ”,¹⁰⁶ “bünyân”¹⁰⁷ veya “cidâr”¹⁰⁸ isimlerini tercih ettikleri görülmüştür.

Geçmiş ulemanın oldukça erken sayılabilecek bir dönemden itibaren bu alanda eserler vermeye başladıklarını söylemek mümkündür. Terâcim kitaplarında geçen bazı kitap isimleri de bunu göstermektedir.¹⁰⁹ Mesela Abdullah b. Abdilhakem el-Mısrî’ye (öl. 214/829) ait *el-Kadâü fi’l-bünyân* bu anlamda örnek olarak zikredilebilir. Yazma ve matbû olarak günümüze ulaşmadığı görülen¹¹⁰ bu eserin varlığını terâcim kitaplarından¹¹¹ ve kaynak gösterildiği eserlerden¹¹² çıkarmak mümkündür. İlgili eser bu alanda yazılmış en eski telif kabul edilmektedir. Aynı durumun bu alanda İsa b. Dînâr (öl. 212/828) tarafından yazılan *Kitâbü’l-cidâr* adlı eser için de geçerli olduğunu¹¹³ bunun varlığının da zikredildiği kaynaklardan anlaşıldığını söylemek gerekir.¹¹⁴ Bunların yanında geçmişte çoğu kitapçık bir kısmı ise kitap hacminde yazılmış ve günümüze ulaşmış birçok yazma eser de mevcuttur. Bunlardan bir kısmının tahkik, tashih ve neşri yapılmakla birlikte kütüphane raflarında çalışma bekleyen birçok nüshanın bulunduğunu da belirtmek gerekir.¹¹⁵ Bunlara örnek olarak; Sun’ullah Dî’r-Rûmî’ye (öl. 1137/1725) ait *Marâsîdü’l-hîtân*¹¹⁶ Muhammed el-Bârûdî’ye (öl. 1215/1801) ait *Fethü’r-Rahmân fi mesâli tenâzu’l-hîtân*¹¹⁷ ve Tunus’taki Dârü’l-Kütübî’l-Vataniyye Kütüphanesinde yer alan yirmi üç

¹⁰⁴ Sadrüşşehîd, *Kitâbü’l-hîtân*, 32; İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Etram, 16. (Kitâbü’l-hîtân’ın müellifi Sadrüşşehîd, büyük Hanefî âlimlerinden biridir. *Kitâbü’l-hîtân*, 7).

¹⁰⁵ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Etram, 16; Sa’dî, *Ahkâmü’l-ümrân*, 46.

¹⁰⁶ İsa b. Mûsâ et-Tüeylî’nin *Kitâbü’l-cidâr* adlı eseri bazı kaynaklarda *Ahkâmü’l-binâ* adıyla zikredilmektedir. (Tüeylî, *Kitâbü’l-cidâr*, 70).

¹⁰⁷ *el-İ’lân bi ahkâmî’l-bünyân* adlı eserin müellifi olan ve İbnü’r-Râmî adıyla meşhur Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî Mâlikî âlimlerindedir. (İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Etram, 19).

¹⁰⁸ *Kitâbü’l-cidâr* müellifi İsa b. Mûsâ et-Tüeylî de aynı şekilde Mâlikî âlimlerinden biridir. (İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Etram, 19).

¹⁰⁹ Sadrüşşehîd, *Kitâbü’l-hîtân*, 36.

¹¹⁰ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Etram, 17; Sadrüşşehîd, *Kitâbü’l-hîtân*, 36; Fâyiz, *el-Binâ*, 1/30.

¹¹¹ Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *Tertîbü’l-medârik ve takrîbü’l-mesâlik*, thk. Abdülkâdir es-Sehrâvî (Mağrib: Matbaatu Fedâla, 1966-1970), 3/366; İbrâhîm b. Ali Muhammed İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-mezhep*, thk. Muhammed el-Ahmedî (Kahire: Dârü’t-Türâs, ts.), 1/420.

¹¹² Ebü Zeyd el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve’z-ziyâdât*, thk. Muhammed Abdülaziz ed-Debbâğ (Beyrût: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1999), 11/ 99-104.

¹¹³ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Etram, 17; Sadrüşşehîd, *Kitâbü’l-hîtân*, 36; el-Fâyiz, *el-Binâ*, 1/30.

¹¹⁴ Bkz: İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Etram, 352; Tüeylî, *Kitâbü’l-cidâr*, 108.

¹¹⁵ Sadrüşşehîd, *Kitâbü’l-hîtân*, 33-34.

¹¹⁶ Muhammed Mut’ el-Hâfız, *Fihrisü mahtûtâtî Dâri’l-Kütübî’z-Zâhiriyye* (Dimaşk: Dârü Ebî Bekr, 1981), 2/162-163 (rakam: 6873).

¹¹⁷ Muhammed b. Hüseyin b. İbrahim el-Bârûdî, *Fethü’r-Rahmân fi mesâli tenâzu’l-hîtân*, *Fihrisü’l-Mahtûtât* (Tunus: Dârü’l-Kütübî’l-Vataniyye, 1978), 4/187 (rakam: 3932).

risaleden müteşekkil bir nüshada yer alan Muhammed er-Râbia'ya (öl. 1278/1862) ait *Tahkikü'l-menât fi ademi iâdedi's-sebât*¹¹⁸ adlı yazma eserleri saymak mümkündür.

Yukarıda ifade edilen yazma eserlerin yanında yine bu alanla ilgili geçmişte yazılmış günümüzde de yapılan ilmî çalışmalar neticesinde tahkik, tashih ve neşri gerçekleştirilerek bilim dünyasına kazandırılmış birçok değerli eserin var olduğunu da söylemek gerekir. Bu alanda yazılmış en eski ve en geniş hacimli¹¹⁹ eserlerin birisi İsb b. Mûsâ et-Tüteylî'ye (öl. 386/997) ait *Kitâbü'l-cidâr*'dır.¹²⁰ Bu eser ilk olarak Fransız George Barbier (öl. 1932) tarafından Fransızca'ya çevrilmiş ve *Droit Musulman: Des Droits&Obligations Entre Proprietares D'heritages Voisins* (Bitişik Mülkiyet Sahipleri Arasındaki Hak ve Sorumluluklar) başlığı altında 1900 yılında Cezayir'de yayınlanan *Revue Algerienne et Tunisienne De Legislation De Jurisprudence* dergisinde yayımlanmıştır.¹²¹ Bu çalışmanın kitap olarak basımı da yapılmıştır.¹²² İslam âleminde söz konusu eserle ilgili ilk çalışma ise İbrahim el-Fâyiz'e aittir. Fâyiz ilgili eserin tahkikini yaparak bilim dünyasına kazandırılmasını sağlamıştır.¹²³ Ayrıca daha sonraları eserin farklı isimleri kullanılarak iki tahkiki daha yapılmıştır.¹²⁴ Bu eser alanında yazılan en eski ve en hacimli teliflerden biri olması -hepsi de bina ve ilgili hususlarla alakalı elli başlık ihtiva etmektedir- ilgili konuları kapsamlı bir şekilde ele alması, kaynak yönünden zengin ve güvenilir olması ve hicri 3. yüzyıl gibi oldukça erken bir dönemde yazılması sebebiyle İslam imar hukukuyla alakalı Müslümanların sahip olduğu fikhî zenginliği göstermesi bakımından büyük bir öneme sahiptir.¹²⁵

¹¹⁸ Muhammed b. Muhammed Bayram er-Râbia, *Tahkikü'l-menât fi ademi iâdedi's-sebât*, Fihrisü'l-Mahtûtât (Tunus: Dârü'l-Kütübî'l-Vataniyye, 1977), 1/38 (rakam: 186).

¹¹⁹ İbnü'r-Râmî, *el-İlân* thk. Etram, 18; Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-hûtân*, 35.

¹²⁰ Genellikle müellifler kitaplarının girişlerinde yazdıkları eserin ismini zikretmeyi adet haline getirmişlerdir. Ancak İsb b. Mûsâ et-Tüteylî söz konusu eserinde bunu yapmadığı için daha sonraki dönemlerde bu esere *Ahkâmü'l-binâ, el-Kadâü bi'l-mirfak fi'l-mebânî ve nefyi'd-darar, bi'l-Kadâi ve nefyi'd-darari ani'l-efniyeti ve't-turuk ve'l-cüdûri ve'l-mebânî ve's-sâhât* gibi isimlerin verildiği görülmüştür. (Tüteylî, *Kitâbü'l-cidâr*, 70).

¹²¹ George Barbier, "Droit Musulman: Des Droits&Obligations Entre Proprietares D'heritages Voisins" *Revue Algerienne et Tunisienne De Legislation De Jurisprudence* 16 (Alger: 1900), 09-15/17-23/42-56/93-104/113-128/129-144.

¹²² İsb b. Mousa-George Barbier, *Droit Musulman: Des Droits&Obligations Entre Proprietares D'heritages Voisins* (Fransa: Naba Press, 2012).

¹²³ İsb b. Mûsâ et-Tüteylî, *Kitâbü'l-cidâr*, thk. İbrahim b. Muhammed el-Fâyiz (Riyad: Dârü Ravâni'l- Kütüb, 1417).

¹²⁴ Tüteylî, *el-Kadâü bi'l-mirfak fi'l-mebânî ve nefyi'd-darar*, thk. Muhammed Ennümeyyenc (Rabat: Munazza-metü İsiskü, 1999); İsb b. Mûsâ et-Tüteylî, *Nefyü'd-Darar*, thk. Ferîd b. Süleymân- Muhtâr et-Tüteylî (Tunus: Merkezü'n-Neşri'l-Câmii, 2003).

¹²⁵ Tüteylî, *Kitâbü'l-cidâr*, 78-81.

Bu alanda yazılmış önemli eserlerin biri de Ebû Hafs Hüsâmüddîn b. Mâze'ye (öl. 536/1141) ait *Kitâbü'l-hîtân*'dır. Bu eser ilk olarak Mürcî es-Sekafî (öl. 354/964) tarafından Hanefî fıkıh kitapları içerisinde dağınık olarak bulunan imar alanıyla ilgili meselelerin toplanması suretiyle kaleme alınmıştır.¹²⁶ Bu eser daha sonra Ebû Abdillâh Dâmegânî (öl. 478/1085) tarafından *Şerhu Kitâbi'l-hîtân ve't-turuk*¹²⁷ adıyla şerh edilmiştir. Daha sonra Sadrüşşehîd, kitabının mukaddimesinde de ifade ettiği üzere imar alanıyla ilgili hükümlerin fıkıh alanındaki en ağır hükümlerden olması, bu alanla ilgili meselelerin hem anlaşılmasının hem de çözümünün zor olması sebebiyle ilgili hükümlerin dağınık olarak buldukları fıkıh kitaplarından toplanmasının gerekli olduğunu düşünürken Sekafî'nin bir araya getirdiği ve Dâmegânî'nin şerh ettiği *Kitâbü'l-hîtân* adlı eseri bulmuş ve buna bazı eklemelerin yapılmasını gerekli görerek hem söz konusu eserin tashih, tahkik ve şerhini yapmış hem de kitaba yeni meseleler ekleyerek hacmini genişletmiştir.¹²⁸ Sadrüşşehîd tarafından tashih ve tahkiki yapılan *Kitâbü'l-hîtân*'ın nüshaları Tunus,¹²⁹ İstanbul¹³⁰ ve Berlin'deki¹³¹ kütüphanelerde bulunmaktadır. Ayrıca bu kitabın günümüzde hem ilk müellifi Sekafî'ye¹³² hem de kitaba son şeklini vermiş Sadrüşşehîd'e¹³³ nispetle yapılmış tahkikleri de bulunmaktadır. Eser, en son İbn Kutluboğa (öl. 879/1474) tarafından yapılmış bazı eklemelerle son şeklini almıştır.¹³⁴ Ancak toplamı yirmi varak olan esere İbn Kutluboğa tarafından yapılan eklemelerin iki varakla sınırlı kalması¹³⁵ eserin daha çok ilk üç müellifine nispetle kitaplarda zikredilmesine sebep

¹²⁶ Mürcî es-Sekafî, *Kitâbü'l-hîtân*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1994), 7.

¹²⁷ Bu eserin bir nüshası Dımaşk'taki Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'de (Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Fihrisü mahtûtâtî Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye* (Dımaşk: Matbaatu'l-Hicâz, 1980), 1/443-444. (rakam: 9183) diğer bir nüshası da Berlin Devlet Kütüphanesinde mevcuttur. (Karl Bruklman, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, trc. Abdülhalîm en-Neccâr (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1959), 6/287-288 (Berlin: 4982).

¹²⁸ Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-hîtân*, 83-85; Muhyiddîn Ebî'l-Vefâ el-Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-madiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Huluv (Riyad: Hicr, 1993), 4/312; Sekafî, *Kitâbü'l-hîtân*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1994), 10.

¹²⁹ Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-hîtân*, *Fihrisü'l-Mahtûtât* (Tunus: Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, Vizâratü's-Şüûni's-Sekâfiyye, 1977), 1/48 (rakam: 236).

¹³⁰ Ramazan Şeşen, *Nevâdir el-Mahtûtât el-Arabiyye fî Mektebâti Türkiye* (İstanbul: İsar, 1997), 145-146.

¹³¹ Karl Brokelman, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 6/288 (Berlin: 4982).

¹³² Sekafî, *Kitâbü'l-hîtân-ahkâmüt-turuk ve's-sutû' ve'l-ebvâb ve mesîli'l-miyâh ve'l-hîtân fî fihri'l-İslâmî*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1994).

¹³³ Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-hîtân*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed (Beyrut: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2014).

¹³⁴ Sekafî, *Kitâbü'l-hîtân*, 8; Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 51.

¹³⁵ Sekafî, *Kitâbü'l-hîtân*, 9.

olmuştur.¹³⁶ Eserin İbn Kutluboğa'ya ait bir nüshası İstanbul'da bulunmaktadır.¹³⁷ Bu eserin Hanefî fıkıh kitapları içerisinde dağınık olarak bulunan imar hukukuyla ilgili hükümleri belirli bir düzen içerisinde bir araya getirmesi, meydana gelmesinde İbn Kutluboğa'da dâhil edilirse dört Hanefî âlimin etkisinin olması ve bu alanda Hanefîlerce yazılan ilk eser olması yönüyle kıymeti büyüktür.¹³⁸

Bu alanda bize ulaşan en hacimli ve en önemli eser ise İbnü'r-Râmî adıyla meşhur Ebû Abdullah Muhammed el-Lahmî'nin *el-İ'lân bi ahkâmî'l-bünyân*'ıdır. Bu eser ilk olarak Fransız Müsteşrik Robert Brunschvig (öl. 1990) tarafından ortaya çıkarılmış¹³⁹ ve *Urbanisme Medieval et Droit Musulman (Orta çağ Şehir Planlaması ve Müslüman Hukuku)* başlığıyla yayımlanmıştır.¹⁴⁰ İslam dünyasında ise eser ilk olarak Abdurrahman b. Sâlih el-Etram¹⁴¹ daha sonra da Ferîd b. Süleymân¹⁴² tarafından tahkik edilip neşredilmiştir. Ayrıca bu eser Muhammed Abdüssettâr Osmân¹⁴³ ve Ebü'l-Fadl ed-Dimyâtî ile Ahmed b. Alî¹⁴⁴ tarafından da yayımlanmıştır. Tunus'taki Dârü'l-Kütübî'l-Vataniyye kütüphanesinde de eserin yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁴⁵ Bu eser, müellifinin özellikle inşaat alanında büyük bir tecrübeye sahip olması,¹⁴⁶ eserinde Mâlikî mezhebinin yanında diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermesi, hatta bazı konularda mezheplerin görüşlerini mukayese ederek meseleyi ortaya koyması,¹⁴⁷ eserinde sadece nakillere yer vermekle kalmayıp ilgili hükümleri ya küllî kâideler ya da toplumdaki genel uygulamalara

¹³⁶ Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-hîtân*, 7; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, 18-19.

¹³⁷ Şeşen, *Nevâdir el-Mahtûtât el-Arabiyye fî Mektebâti Türkiye*, 136. Ayrıca Dimaşk'taki Dârü'l-Kütübî'z-Zâhiriyye'de müellifi meçhul olarak bulunun 8084 rakamlı "el-Hîtân" adlı yazmanın da (Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Fihrisü mahtûtâti Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye* (Dimaşk: Matbaatu'l-Hicâz, 1980), 1/290-291) gerek başlık gerekse satır sayılarındaki benzerlikten dolayı bu eserden çoğaltılan bir nüsha olabileceği söylenmektedir. (Sekafî, *Kitâbü'l-hîtân*, 11).

¹³⁸ Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-hîtân*, 66.

¹³⁹ Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî el-Ma'rûf İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân bi ahkâmî'l-bünyân*, thk. Ferîd Süleymân (b.y.: Merkezü'n-Neşri'l-Câmii, 1999), 15; Kâmî Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Edirnevî Efendi, *Riyâzü'l-kâsımîn ev Fihri'l-ümrânî'l-İslâmî*, thk. Mustafa Ahmed b. Hammûş (Dimaşk: Dârü'l-Beşâir, 2000), 18.

¹⁴⁰ Robert Brunschvig, "Urbanisme Medieval et Droit Musulman", *Revue des Etudes Islamiques* (Paris: 1947), 11/127-155.

¹⁴¹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Abdurrahman b. Sâlih el-Etram (Riyad: y.y., 1403).

¹⁴² İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Ferîd b. Süleymân (b.y.: Merkezü'n-Neşri'l-Câmii, 1999).

¹⁴³ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Muhammed Abdüssettâr Osmân (İskenderiyye: Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1988).

¹⁴⁴ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî- Alî.

¹⁴⁵ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, Fihrisü'l-Mahtûtât (Tunus: Dârü'l-Kütübî'l-Vataniyye, Vizâratü's-Şüûni's-Sekâfiyye, 1981), 6/171 (rakam: 5772); İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, Fihrisü'l-Mahtûtât, 7/218 (rakam: 6852).

¹⁴⁶ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, 30; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Ferîd b. Süleymân, 16.

¹⁴⁷ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Ferîd b. Süleymân, 23.

dayandırarak ortaya koyması ayrıca birçok kaynaktan aldığı hükümleri belirli bir düzen ve ahenk içerisinde belirtmesi bakımından önemlidir.¹⁴⁸

Bu alanda yazılan ve Hanefîlerin imar alanıyla ilgili son telifi kabul edilen diğer bir eser de Kâmî Efendi (öl. 1136/1723) tarafından kaleme alınan *Riyâzü'l-kâsimîn* adlı çalışmadır. Bu eser Kâmî Efendi tarafından herhangi bir şerh ve ekleme yapılmaksızın Hanefî mezhebindeki ana kaynaklardan imarla ilgili mesele ve görüşler derlenerek telif edilmiştir. Bu eser imar hukukuyla ilgili Hanefî âlimlerce yapılmış en hacimli çalışma kabul edilmektedir.¹⁴⁹ Bu kitabın nüshalarını İstanbul,¹⁵⁰ Edirne¹⁵¹ ve Tunus'taki¹⁵² kütüphanelerde bulmak mümkündür. Bu eser Mustafa Ahmed b. Hammûş tarafından *Riyâzü'l-kâsimîn ev Fikhü'l-ümrâni'l-İslâmî* adıyla tahkik edilip neşredilmiştir.¹⁵³

Bu alanda Mâlikî ve Hanefîlerin yanı sıra İbâzî mezhebine mensup Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Bekr (öl. 504/1111) tarafından da *el-Kısme ve usûlü'l-erazîn* adıyla bir eser yazılmış ve bu çalışma da günümüzde Bekir b. Muhammed Belhâc ve Muhammed Sâlih Nâsır tarafından tahkik edilip aynı isimle neşredilmiştir.¹⁵⁴

2.2.2. Modern Dönemde Yapılan Çalışmalar

Son dönemde bu alanla ilgili özellikle geçmiş ulemadan tevarüs edilen kaynakların bulunup ortaya çıkarılmasında ve bunların kitap veya makale gibi ilmî çalışmalarla ortaya konulmasında müsteşriklerin öncülük ettiği yukarıda da ifade edildiği üzere aşikârdır. Bununla birlikte günümüz İslam âlimleri de gerek geçmişteki eserlerin tahkik edilmesi gerekse akademik ve diğer çalışmalarla bu alanda gözle görünür bir çaba ortaya koymuş ve İslam fihhının bu önemli alanına katkı sunmaya çalışmıştır. Bu çalışmalarda İslam imar hukukuyla ilgili genel hüküm ve esaslar belirtilirken bunun yanında teknolojinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan yollarda can güvenliğinin ve trafik akışının sağlanması, çok katlı binalar, sanayi sitelerinin kurulumu, havaalanları, limanlar, radar, televizyon ve radyo istasyonları, fırın ve tabakhane gibi hayatımızı birçok farklı alanını ilgilendiren hususlarla ilgili hükümlere de yer verilmiştir.¹⁵⁵ Bu alanda yapılan çalışmaların bir bölümünü geçmişte yazılmış eserlerin tahkiki oluşturmaktadır.

¹⁴⁸ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, 44-45.

¹⁴⁹ Kâmî Efendi, *Riyâzü'l-kâsimîn*, thk. Mustafa Ahmed b. Hammûş, 16-17.

¹⁵⁰ Kâmî Efendi, *Riyâzü'l-kâsimîn* (İstanbul: Atıf Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi, 34).

¹⁵¹ Kâmî Efendi, *Riyâzü'l-kâsimîn* (Edirne: Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, 22).

¹⁵² Cemal b. Hamade, *el-Fihrisü'l-âm li'l-mahtûtât* (Tunus: Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 1994), 13/194-195, (rakam: 7871).

¹⁵³ Kâmî Efendi, *Riyâzü'l-kâsimîn*, thk. Mustafa Ahmed b. Hammûş (Dimaşk: Dâru'l-Beşâir, 2000).

¹⁵⁴ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Bekr, *el-Kısme ve usûlü'l-erazîn*, thk. Bekir b. Muhammed eş-Şeyh el-Belhâc-Muhammed Sâlih Nâsır (Cezayir: Cemiyetü't-Türâs, 1997).

¹⁵⁵ Sadriüşşehîd, *Kitâbü'l-hitân*, 37.

Bunlar yukarıda belirtildiği için tekrar edilmeyecektir. Konuyla ilgili çalışmaların diğer bölümünü ise akademik ve benzeri çalışmalar oluşturmaktadır. Bu bölümde de konuyla doğrudan ve dolaylı yoldan irtibatlı çalışmaların bulunduğu görülmektedir.¹⁵⁶ Bu sebeple konuyu dağıtmamak adına da burada daha çok konuyla doğrudan irtibatlı çalışmalar zikredilecektir. Ayrıca bu alanda yapılan çalışmaların genel olarak Arapça kaynaklardan oluştuğu görülmüş Türkçe olarak ise yapılan herhangi bir çalışma ve esere rastlanmamıştır. İlgili konuda son dönemde yazılan ve tarafımızca tespit edilen eserler şunlardır.

1. İbrâhîm b. Muhammed el-Fâyiz: *el-Binâ ve ahkâmühü fi'l-fikhi'l-İslâmî*¹⁵⁷
2. Yahya Muhammed Hasan eş-Şehrî: *el-Mesken êdêbühü ve ahkâmühü fi'l-İslâm*¹⁵⁸
3. Süleymân b. Abdullah ed-Dahîl: *Ahkâmü't-tarîk fi'l-fikhi'l-İslâmî*¹⁵⁹
4. Mecdî Muhammed Abdurrahmân Harirî: *Ûsûsü tasmîmi'l-mesken fi'l-imâratî'l-İslâmiyye*¹⁶⁰
5. Mustafa Ahmed b. Hammûş: *Fıkhü'l-ümrânî'l-İslâmî min hulâli'l-arşivi'l-Osmânî*¹⁶¹
6. Halid Azeb: *Fıkhü'l-imâratî'l-İslâmiyye*¹⁶²
7. Halid Azeb: *Fıkhü'l-ümrân*¹⁶³
8. Yahya Vezirî: *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-bîe*¹⁶⁴
9. Yahya Vezirî: *el-Ümrân ve'l-bünyân fi manzûri'l-İslâm*¹⁶⁵
10. Belhâc Tarşâvî: *el-İmâratü'l-İslâmiyye*¹⁶⁶
11. Ahmed es-Serrâc: *el-İmâratü'l-İslâmiyye hasâisü ve âsâr*¹⁶⁷

¹⁵⁶ Bir çalışmada konuyla irtibatlı 113 çalışmanın olduğu ifade edilmektedir. (Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 55).

¹⁵⁷ İbrâhîm b. Muhammed el-Fâyiz, *el-Binâ ve ahkâmühü fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Riyad: y.y., 1986).

¹⁵⁸ Yahya Muhammed Hasan eş-Şehrî, *el-Mesken êdêbühü ve ahkâmühü fi'l-İslâm* (Mekke: y.y., 1409).

¹⁵⁹ Süleymân b. Abdullah ed-Dehîl, *Ahkâmü't-tarîk fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Riyad, y.y. 1987).

¹⁶⁰ Mecdî Muhammed Abdurrahmân Harirî, *Ûsûsü tasmîmi'l-mesken fi'l-imâratî'l-İslâmiyye* (Mekke: y.y., 1989).

¹⁶¹ Mustafa Ahmed b. Hammûş, *Fıkhü'l-ümrânî'l-İslâmî min hulâli'l-arşivi'l-Osmânî* (Dubai: Dârü'l-Bühûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 2002).

¹⁶² Halid Azeb, *Fıkhü'l-imâratî'l-İslâmiyye* (Mısır: Dârü'n-Neşr lil-Câmîât, 1997).

¹⁶³ Halid Azeb, *Fıkhü'l-ümrân* (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye el-Lübnâniyye, 2017).

¹⁶⁴ Yahya Vezirî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-bîe* (Kuveyt: Âlemü'l-Mâriفة, 2004).

¹⁶⁵ Yahya Vezirî, *el-Ümrân ve'l-bünyân fi manzûri'l-İslâm* (Kuveyt: Ravâfid, 2008).

¹⁶⁶ Belhâc Tarşâvî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye* (Tilmişân: y.y., 2007).

¹⁶⁷ Ahmed es-Serrâc, *el-İmâratü'l-İslâmiyye hasâisü ve âsâr* (Gazze: y.y., 2015).

12. Ahmed Muhammed Saîd es- Sa'dî: *Ahkâmü'l-ümrân fi'l-fikhi'l-İslâmî*.¹⁶⁸

Yukarıda zikredilen eserler son dönemde İslam imar hukuku alanında yapılmış çalışmalardan bir kısmını oluşturmaktadır. Bu alanla ilgili gerek ilk dönem gerekse son dönem çalışmalarına dikkatlice bakıldığında fikhin dinamizm ve gelişiminde fikhî hükümlerin amelî sahaya naklinin ne kadar önemli olduğunu açık bir şekilde görmek mümkündür.¹⁶⁹

Sonuç

İnsan hayatını her yönden tanzim eden İslam hukukunun en önemli alanlarından birini imarla ilgili hüküm ve meseleler oluşturmuştur. Hem birey hem de toplum açısından büyük bir öneme sahip olan söz konusu meseleler, fakihlerce oldukça erken sayılabilecek dönemlerden itibaren ele alınmış ve bunlarla ilgili gerekli hüküm ve fetvalar ortaya koyulmuştur. Bunun yanında imar ve onunla irtibatlı kavramların Kur'ân-ı Kerîm'de de sıklıkla yer aldığı görülmüş ve bunun İslam'ın yeryüzünün imarına verdiği değer en önemli işareti olduğu tespiti yapılmıştır. Ayrıca bunun, Müslümanların söz konusu faaliyeti bir ibadet gibi değerlendirmelerine de yol açtığı vurgusu yapılmıştır. Diğer taraftan imarın en önemli unsuru olan binalar konusunda da Müslümanların büyük bir hassasiyet ortaya koydukları görülmüş ve özellikle oturdukları meskenlerin İslam'ın öngörmüş olduğu değerlere uygun bir şekilde inşasına azami dikkat göstermişlerdir. Bunu söz konusu alanla ilgili yer verilen örneklerden çıkarmak mümkündür. Onların bu konudaki temel referansı ise ilgili konuda fakihlerce verilen fetvalar olmuştur. Bu fetvaların temel dayanakları ise Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerdir. Kur'ân'da, ilgili hususla alakalı açık hükümlerin yer almadığı bilirse de bazı ayetlerden hareketle birtakım çıkarımların yapıldığını söylemek mümkündür. Hadisler açısından meseleye bakıldığında ise ilgili konuda birçok hadisin olduğu özellikle “zarar” hadisinin bu alandaki birçok meselenin çözümünde temel dayanak kabul edildiği görülmektedir. Diğer taraftan ilgili hususta toplumda alışkanlık haline gelen bazı uygulamaların esas alınmasında “örf”, faydalı olanların gözetilip zararlıların ise giderilmesinde “maslahat”, zararla ilgili bazı meselelerin çözümünde “istihsan” ve ortak kullanımla ilgili bazı sıkıntıların çözümünde de “istishâb” çözüm için başvuru temel kaynaklar olmuştur.

Bu alanla ilgili meselelerin eserlerde yer alma biçimlerine bakıldığında ise ilk olarak bunlara fikhî kitaplarında ilgili oldukları konu başlıkları altında yer verildiği bunun yanında farklı konulardaki eserlerde de irtibatlı olması yönüyle bu meselelerin ayrı fasıllar içerisinde zikredildiği görülmektedir. Ayrıca ilk dönemlerden itibaren sadece bu

¹⁶⁸ Ahmed Muhammed Saîd es- Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Dımaşk: Dârü'l-Ruvâd, 2010).

¹⁶⁹ Sa'dî, *Ahkâmü'l-ümrân*, 53.

konuyla ilgili hüküm ve meseleleri ihtiva eden müstakil eserlerin meydana getirildiğini, bunda da özellikle Hanefî ve Mâlikî fakihlerin öne çıktığını belirtmek gerekir. Bunlardan bir kısmının günümüze ulaşmadığını ancak terâcim kitapları vasıtasıyla varlıklarının bilindiği, diğer bir kısmının ise kütüphanelerde yazma eser olarak bulunduğunu belirtmek mümkündür. Bu yazmalardan bir kısmı tahkik edilmiş ve bilim dünyasına kazandırılmıştır. Bunları kütüphane raflarında bulup tahkik ederek bilim dünyasına kazandıranların genelde müsteşrikler olduğu görülmektedir. Bu durum Müslüman âlimlerin ilgili konudaki tarihi mirasa yeterince sahip çıkmadığının ve bunlara gereken önemi vermediğinin önemli bir göstergesi olması bakımından dikkate değerdir. Bu yazmalar içerisinden özellikle İbnü'r-Râmî, Tüteylî ve Sadrüşşehîd tarafından yazılanların ayrı bir öneme sahip olduğunu da ifade etmek gerekir. Bu eserlerin müsteşriklerden onlarca yıl sonra Müslüman âlimler tarafından da tahkikleri yapılmıştır. Bunun yanında günümüzde gerek kitap gerekse makale seviyesinde başka çalışmalar da yapılmış ancak bunlar sayı bakımından yeterli seviyeye ulaşmamıştır. Bu nedenle gerek daha önce yapılan çalışmaların gün yüzüne çıkarılması gerekse bu alanda yeni özgün çalışmaların ortaya koyulması konusunda âlimlere büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler./The authors declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler./The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması/Conceiving the Study: HK (%85), AK (%15), Veri toplanması/Data collection: HK (%80), AK (%20), Veri Analizi/Data Analysis HK (%75), AK (%25), Makalenin Yazımı/Writing up: HK (%85), AK (%15), Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: HK (%90), AK (%10).

Kaynakça

Adevî, Ebû'l-Hasen. *Hâşiyetü'l-Adevî alâ kifâyeti't-tâlibi'r-Rabbânî*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994.

Azeb, Halid. *Fikhü'l-imâratî'l-İslâmiyye*. Mısır: Dârü'n-Neşr li'l-Câmiât, 1997.

Azeb, Halid. *Fikhü'l-ümrân*. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye el-Lübânîyye, 2017.

Azimli, Mehmet. "Ehl-i Beytin Kurduğu İlk Devlet; İdrîsîler". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2003), 5-8.

- Barbier, George. "Droit Musulman: Des Droits&Obligations Entre Proprietares D'heritages Voisins". *Revue Algerienne et Tunisienne De Legislation De Jurisprudence* 16 (1990).
- Bârûdî, Muhammed b. Hüseyin b. İbrahim. *Fethü'r-Rahmân fi mesâli tenâzu'l-hîtân*. Fih-risü'l-Mahtûtât. Tunus: Dârü'l-Kütübî'l-Vataniyye, 1978.
- Bekr, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *el-Kısme ve usûlü'l-erazîn*. thk. Bekir b. Muham-med eş-Şeyh el-Belhâc-Muhammed Sâlih Nâsır. Cezayir: Cemiyetü't-Türâs, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bezzâz, Muhammed b. Şihâp *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye bi hâmişi'l- Fetâvâ'l-Hindiyeye*. 6 Cilt. Bûlâk-Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1310.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fikhiyye Kâmusu*. 8 cilt. İstanbul: Bil-men Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el- Câmiu's-sahîh*. 9 Cilt. thk. Muhammed Zü-heyr b. Nâsır en-Nâsır. b.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1412.
- Brokelman, Karl. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. trc. Abdülhalîm en-Neccâr. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1959.
- Brunschvig, Robert. "Urbanisme Medieval et Droit Musulman". *Revue des Etudes İsla-miques* 11 (1947), 127-155.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. 5 Cilt. thk. Şuayb el-Arnâvût-Hasan Abdülmünim Şelebî-Abdüllatîf Hırzullah-Ahmed Berhûm. Beyrut: Mües-sesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dahîl, Süleymân b. Abdullah. *Ahkâmü't-tarîk fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Riyad: y.y., 1987.
- Desûkî, Muhammed b. Arefe. *eş-Şerhu'l-kebîr li'ş-Şeyhi'd-Derdîr*. 4 Cilt. b.y.: Dârü'l- Fikr, ts.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî. *es-Sünen*. 4 Cilt. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdurrahman. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Usûlü'l- fikh*. b.y.: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1396/1958.
- Edirnevî, Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Kâmî. *Riyâzü'l-kâsimîn*, İstanbul: Atif Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi, 34. <http://yazmalar.gov.tr/eser/riyazul-kasi-min/161321>.
- Edirnevî, Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Kâmî. *Riyâzü'l-kâsimîn*, Edirne: Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, 22. <http://yazmalar.gov.tr/eser/riyaz-el-kasi-min/211579>.
- Edirnevî, Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Kâmî. *Riyâzü'l-kâsimîn*, thk. Mustafa Ahmed b. Hammûş. Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 2000.
- Fâyiz, İbrahim b. Muhamd. *el-Binâ ve ahkâmühü fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Riyad: y.y., 1418.

- Ferrâ, Kadı Ebû Ya'lâ. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, tsh. Muhammed Hâmid el-Fakî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhü'l-münîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdü's-Şâfi. b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Gırnâtî, İbn Cüzey. *el-Kavânînu'l-fikhiyye*. thk. Mâcid Hamevî. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2013.
- Hâfız, Muhammed Mutî'. *Fihrisü mahtûtâti Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*. Dımaşk: Dârü Ebî Bekr, 1981.
- Hallâf, Abdülvahhâb. *İlmu usûli'l-fikh*. Lübnan: y.y., 1956.
- Hamade, Cemal. *el-Fihrisü'l-âm li'l-mahtûtât*. 8 Cilt. Tunus: Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, 1994.
- Hammûş, Mustafa Ahmed b. *Fikhü'l-ümrâni'l-İslâmî min hilâli'l-arşivi'l-Osmânî*. Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 2002.
- Harirî, Mecdî Muhammed Abdurrahmân. *Üsûsü tasmîmi'l-mesken fi'l-imâreti'l-İslâmiyye*. Mekke: y.y., 1989.
- Hattâb, Ebû Abdillah Şemsüddîn Muhammed. *Mevâhibü'l-Celîl li şerhi Muhtasarı Halîl*. 6 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, 1412/1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1412/1992.
- İbnü'l-Ezrak, Ebû Abdillah el-Gırnâtî. *Bedâiu's-silk fi tabâii'l-mülk*. thk. Ali Sâmi en-Neşşâr. Irak: Vizâratü'l-İ'lâm, ts.
- İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed. *ed-Dîbâcü'l-mezhep*. 2 Cilt. thk. Muhammed el-Ahmedî. Kahire: Dârü't-Türâs, ts.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî. *Mukaddime*. 2 Cilt. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Dımaşk: Dârü'l-Belhî, 2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. b.y.: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*, 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1414.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Zekeriyya Umeyrât. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- İbnü'r-Râmî, Muhammed b. İbrahim el-Lahmî. *el-İ'lân bi ahkâmi'l-bünyân*. thk. Abdurrahman b. Salih el-Etram. Riyad: y.y., 1403; a.mlf. *a.g.e.*, nşr. Muhammed Abdüsettâr Osmân. İskenderiyye: Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1988; a.mlf. *a.g.e.*, thk. Ferîd Süleymân. b.y.: Merkezü'n-Neşri'l-Câmi, 1999; a.mlf. *a.g.e.*, nşr. Ebü'l-Fadl Dimyâtî-Ahmed b. Ali. Beyrut. Dârü İbnü Hazm, 2012.

- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-Tahsîl*. 20 Cilt. thk: Muhammed Hacî vd. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbnü'ş-Şihne, Ebü'l-Velîd Lisânüddîn Ahmed b. Muahmmmed b. Muhammed es-Sekafî. *Lisânü'l-hükkâm fi ma'rifeti'l-ahkâm*. Kâhire: el-Bâbü'l-Halebî, 1393/1973.
- İbnü'l-Uhuvve, Ziyâüddîn Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. *Kitâbü meâlimi'l-kurbe fi talebi'l-hisbe*. b.y.: Dârü'l-Fünûn, ts.
- İlîş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Minehu'l-celîl şerhu Muhtasari'ş-Şeyh Halîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1409/1989.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Esbahî. *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâs el-Arabî, 1406/1985.
- İsmâîl, Tomî. *İmâra ve'l-ümrân fi zilâli'l-Kur'ân*. Cezayir: Beytü'l- Mi'mâriyyine'l -Arab, ts.
- Kadı İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*. thk. Tâvît et-Tancî-Abdülkadir es-Sehrâvî-Muhammed b. Şerîfe-Said Ahmed A'rab. 8 Cilt. Mağrib: Matbaatü Fedâla, 1965-1983.
- Kayrevânî, Ebû Zeyd. *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*. 27 Cilt. thk. Muhammed Abdülaziz ed-Debbâğ. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- Kuraşî, Muhyiddîn Eb'l-Vefâ. *el-Cevâhiru'l-Madiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdül-fettâh Muhammed el-Huluv. Riyad: Hicr, 1993.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen. *el-Ahkâmü'sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*. thk. Ahmed Câd. Ka-hire: Dârü'l-Hadis, ts.
- Mousa Isâ b.-Barbier, George. *Droit Musulman: Des Droits&Obligations Entre Proprietaires D'heritages Voisins*. Fransa: Naba Press, 2012.
- Müslim, Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*. 5 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâs el-Arabî, ts.
- Râbia, Muhammed b. Muhammed Bayram. *Tahkîkü'l-menât fi Âdemi iâdedi's-sebât*. Fih-risü'l-Mahtûtât, Tunus: Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, , 1977.
- Razûk, Muhammed. "İdrîs II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/483. İstanbul: TDV Yayınları, 2000; "İdrîsiler". 21/495-497.
- Sadrüşşehîd, Ebû Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdülaziz b. Mâze. *Kitâbü'l-hîtân*. thk. Ab-dullah Nezîr Ahmed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2014.
- Sa'dî, Ahmed Muhammed Saîd. *Ahkâmü'l-ümrân fi'l- fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dârü'r-Ruvâd, 2010.
- Sekafî, el-Mürçî. *Kitâbü'l-hîtân*. thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1994; *Kitâbü'l-hîtân-Ahkâmüt-turuk ve's-sutû' ve'l-ebvâb ve mesîli'l-miyâh ve'l-hîtân fi fikhi'l-İslâmî*. thk: Muhammed Hayri Ramazan Yusuf. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1994.
- Senâmî, Ömer b. Muhammed b. İyaz. *Nisâbü'l-İhtisâb*. b.y.: y.y., ts.

- Serrâc, Ahmed. *el-İmâratü'l-İslâmiyye hasâisü ve âsâr*. Gazze: y.y., 2015.
- Subkî, Tâcüddîn. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- Suyûtî, Celâleddin. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Şankîfî, Abdülvehhâb. *el-Vasfû'l-münâsib li şer'i'l-hükm*. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1415.
- Şâtîbî, İbrahim. *el-Muvâfakât*. 7 Cilt. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr bin Hasan el Selmân. b.y.: Dârü İbnü Affân, 1417/ 1997.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *Usûlü'l-fikh -İslâm Hukuk İlminin Esasları*. trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Şehrî, Yahya Muhammed Hasan. *el-Mesken edêbühü ve ahkâmühü fi'l-İslâm*. Mekke: y.y., 1409.
- Şeşen, Ramazan. *Nevâdir el-Mahtûtât el-Arabiyye fi Mektebâti Türkiye*. İstanbul: Îsâr, 1997.
- Şevkânî, Muhammed b. Abdullah. *İrşâdü'l-Fuhûl*. 2 Cilt. thk. Ahmed Azüv İnâye. Dımaşk: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1419/1999.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 10 Cilt. thk. Târik b. İvazillâh b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. Kahire: Dârü'l-Harameyn, ts.
- Tahâvî, Ebû Câfer. *Kitâbü'ş-şurûti's-sagîr*. 2 Cilt. thk. Rûhi Özcan. Bağdat: Riâsetü Dîvânî'l-Evkâf, 1394.
- Tarablûsî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Halîl. *Mu'înü'l-hükkâm fimâ yeterededü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*. b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.
- Tarşâvî, Belhâc, *el-İmâratü'l-İslâmiyye*, Tilmisân: y.y., 2007.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi Mevzûâtî'l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. 6 Cilt. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tüteylî, İsâ b. Mûsâ. *Kitâbü'l-cidâr*. thk. İbrâhim b. Muhammed el- Fâyiz. Riyad: Dârü Ravânî, 1996; a.mlf., *el-Kadâü bi'l-mirfak fi'l-mebânî ve nefyi'd-darar*. thk: Muhammed Ennümeyyinc. Rabat: Munazzametü İsisikû, 1999; a.mlf., *Nefyü'd-darar*. thk. Ferîd b. Süleymân-Muhtâr et-Tüeylî. Tunus: Merkezü'n-Neşri'l-Câmii, 2003.
- Vezirî, Yahya. *el-Ümrân ve'l-bünyân fi manzûri'l-İslâm*. Kuveyt: Vizêratü'l-Evkâf ve'ş-Şüünü'l-İslâmiyye, 2008.
- Vezirî, Yahya. *el- İmâratü'l-İslâmiyye ve'l- bie*. Kuveyt: Âlemü'l-Mârife, 2004.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Vecîz fi usûli'l-Fikh*. b.y.: Müessesetü Kurtuba, 1396.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Vecîz fi usûli'l- Fikh*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1995.
- Zuhaylî, Vehbe. *Usûlü'l-fikhi'l- İslâmî*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1986.